

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Javaslat Benkő Loránd akadémiai tagságára 1964-ben

Az alább közlendő dokumentum Benkő Loránd hagyatékából került elő. Ebben szakavatott áttekintést, egyszersmind méltatást olvashatunk Benkő tudományos tevékenységének első két évtizedéről. A méltatást meglátásom szerint Pais Dezső írta. Az akadémiai előterjesztést Pais Dezső és Ligeti Lajos jegyezte. A dokumentum közzétételét tudománytörténeti szempontból érdemesnek tartom.

Íme az ajánlás betűhú közlésben¹:

Benkő Lorándot, a nyelvészeti tudományok doktorát, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti kara egyik magyar nyelvészeti tanszékének vezető egyetemi tanárát ajánljuk *l e v e l e z ő t a g n a k*².

Benkő Loránd 1921. december 19-én született. 1944-ben, vagyis huszonharmadik évében láttak napvilágot tudományos tevékenységének első termékei. Tehát a mellékelt jegyzékből kitetszőleg a két évtizedes időtartamhoz képest szokatlanul nagy méretű munkásságot fejtett ki. – 1952-ben addigi tudományos eredményeinek elismeréséül magától értetődően nyerte³ a kandidátusi fokozatot.

Tudományos tevékenységének indultában öt-hat évig főképpen tulajdonnév-tudománnyal foglalkozott. Első fontosabb dolgozata, amely bölcsészetdoktori értekezésként szerepelt, az erdélyi Nyárádmente földrajzi neveit tárgyalja; két kiadványban jelent meg 1947-ben (A Nyárádmente földrajzi nevei: MNyTK. 74. sz. és Bölcsészettudományi Értekezések 8. sz.; az adattár hozzá: Magyar Népr nyelv VI, 144–60). Tartós és gondos helyszíni gyűjtéssel szerzett anyagát – amellett, hogy történeti és etimológiai feldolgozást nyújt – az előbb és akkortájt követett sablontól több pontban eltérő felfogással fejtegeti és rendszerezi. – 1949-ben közzétett „A történeti személynévvizsgálat kérdései” című dolgozatában (MNy. XLV.) részben az e téren addig végzett munkákat tekinti át, részben pedig azt jelzi, hogy szerinte személynévvizsgálatainkat milyen irányokban és milyen módon volna kívánatos folytatni.

Amióta 1943-ban a Nyárád völgyében a táj földrajzi neveivel kapcsolatos több hónapos gyűjtőmunkáját⁴ végrehajtotta, élénk érdeklődéssel viseltetett a népr nyelv, illetőleg a nyelvjárások iránt. – Az érdeklődés egyik bizonyossága már 1951-ből a Lőrincze Lajos-sal közösen szerkesztett „Magyar nyelvjárás bibliográfia 1817–1949”, amely látnivalóan a szerkesztők jól átgondolt rendezkedése alapján lett a nyelvjárásutatásnak igen hasznos

¹ A gépirat néhány részlete tollal alá van húzva, illetve a margón függőleges vonalak sorokat emelnek ki. Ezekre nem térünk ki.

² Az eredetiben is ritkítva.

³ A „nyerte” után hiányzik az *el* igekötő.

⁴ Az eredetiben elgépeléssel: „nyűjtőmunkáját”.

segédeszközévé. – Amikor az Akadémia Nyelvtudományi Intézetébe került, 1949-től tagja és egyik fő erőssége lett a később az Intézet egyik tervfeladatává kijelölt Nyelvatlasz munkaközösségének. Részt vett a munkálatok előkészítésében, majd a hangtani és nyelvtani anyagnak hazai vagy külföldi pontokon – nem mindig kényelmes és kellemes körülmények között – végrehajtott gyűjtésében.

Újonnan, körülbelül másfél évtizede kapott erőre az a felfogás, hogy a nyelvjárások nem egyszerűen a szinkroniában – bizonyos átmenetekkel – egymás mellett elhelyezkedő foltok, hanem történeti, jó részben társadalomtörténeti – képződmények. Ezzel összefügg annak a felismerése, hogy a régi nyelvnek különböző korszakaiban nyelvjárásai vannak, s viszont az újabb vagy jelenlegi nyelvjárásoknak bizonyos mértékig kitapinthatók az előzményei, de a nyelvi élet természetének megfelelően fellépnek bennük új jelenségek is. Nyelvtudományunknak erről az új ágáról készített igen sikeres számadás Benkőnek 1957-ben kiadott „Magyar nyelvjárástörténet” című könyve. Egyik fejezetében a magyar nyelvjárástörténet elvi kérdéseit tárgyalja, a másikban a módszertanát világítja meg a nyelvtörténeti és nyelvjárási anyagban való kiterjedt és biztos tájékozottsággal, valamint az e körökbe vágó irodalom beható ismeretével, úgy, hogy következtetései igen sok mozzanatukban⁵ saját szempontjain és eredményein alapulnak.

1950-54-ben az Akadémia Helyesírási Bizottságának titkára, majd 1954-1963-ban elnöke volt. A 9. kiadástól szerkesztője a Magyar Helyesírás Szabályainak és irányítója a Helyesírási Tanácsadó Szótárnak. Mindezen minőségeiben az ő odaadó közreműködésének, nem egyszer erőfeszítésének nagy mértékben köszönhető, hogy a helyesírási kiadványokkal kapcsolatos nem csekély hozzáértést és megérzést kívánó – akkoriban⁶ különösen kényes – kérdések aránylag kisebb zökkenőkkel oldódtak meg.

Benkő dolgozatainak egyik pályája első szakaszában kezdődő csoportja a hangtörténet körébe tartozik. Tudatában van ő is annak, hogy a nyelvészet művelője számtalan lényeges problémának a megoldásához a megoldáshoz kellő hangtani, illetőleg hangtörténeti tájékozottság vagy az ezen a téren való önálló vizsgálódás nélkül még csak nem is közeledhetik. – Így keletkeztek egyebek közt a következő közlemények: „Hangtani tanulmányok a magyar kettős hangzók⁷ köréből” 1952-ből (NyK. LIV, 37–62); „Megjegyzések Deme Lászlónak A magyar nyelvjárások néhány kérdése című tanulmányához” 1955-ből (I. OK. VII, 500–23). Különös figyelmet keltett és különös figyelmet is érdemel „A magyar *ly* hang kérdéséhez” című közleményében (I. OK. VII. 124–51 és NytudÉrt. 6. sz. 26–52). Mint a magyar hangtörténet egyik jelenséghatárát tárgyaló monográfia nyelvtudományunk ritkaságai közé tartozik. Azon a téren pedig egyedül áll, hogy a mássalhangzók történetéből a *ly*-et illető kiterjedt és igen bonyolult kérdéscsoportot fogja az anyagfeltárás és az ehhez fűzött észrevételek tekintetében egyaránt kimerítő vizsgálat alá. Az eredmények, amelyekhez az értekezésben és az ennek megbeszéléséhez csatlakozó válaszban eljut, a magyar hangtörténet egyik legilletékesebb művelőjének mutatják őt.

Arra, hogy a nyelvtudományt több oldalról akarja és tudja művelni, különösen meggyőző bizonyítékkal szolgálhat a tudományos doktori fokozat elnyerése végett benyújtott és megvitatott műve: „A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szaka-

⁵ Az olvasat „mozzanatokban” is lehet.

⁶ Az eredetiben elgépeléssel „akoriban”.

⁷ A tanulmány eredeti címében a „kettőshangzó” szóösszetétel áll.

szában”, amely 1960-ban jelent meg 548 lapon. Ama – újabban nem éppen gyakori – kiadványok közé tartozik, amelyekben a terjedelemmel a tartalom értéke összhangban van. A monográfia célja, és teljes sikerrel megvalósított célja annak a megállapítása, hogy a magyar irodalmi nyelv „formai” oldala, tehát elsősorban hangtani-helyesírási arculata milyen jellegű, illetőleg milyen fejlődést mutatott a felvilágosodás korának első, felfelé ívelő szakaszában. A célnak megfelelően a szerző nemcsak a nyelvi tényeket veszi számba, hanem latra veti a felvilágosodás korának hirtelen fellendült nyelvművelő mozgalmát és annak az irodalmi nyelv „formai” normájának alakulására gyakorolt döntő befolyását. Végül következtetés az, hogy a vizsgált szakasz az irodalmi nyelvi norma előrehaladása tekintetében elhatározó jelentőségű, úgy, hogy a fejlődés majdnem ugrásszerű az előző idők állapotához képest. Eredményeinek realitását biztosítja, hogy alaposan szemügyre veszi a társadalmi és gazdasági körülményeket, sőt nem csekély fáradozással felderíti az e korbéli kiadványok előállításával kapcsolatos technikai viszonyokat. Miután széleskörű és mélyreszántó vizsgálataiból aprólékosan megismerjük a részleteket, valóban reális egységben láthatjuk a kort, illetőleg a kitűzött tárgykört, mégpedig – ami nem csekély fontosságú – a más tárgykörök felé vezető szálak szövedékében. – A munka a megvitatás előtti formájában természetes jogcíme volt annak, hogy szerzője a nyelvészeti tudományok doktora minősítésben részesült.

Benkő munkásságának újabb szakaszában egyre rendszeresebben az etimológia felé fordult, tehát a nyelvtudománynak olyan területe felé, amelyiken nálunk több évtizeden át különösen jeles eredmények termettek, ahol azonban az utóbbi években meglehetősen visszaesés volt megállapítható. – Az etimologizálás terén alkalmazott módszerére mindinkább jellemzővé válik, hogy nem kis számú nyelvelemet vet össze és kapcsol egymáshoz, hanem nagyobb szócsaládokat törekszik megszervezni, és ezt sikeresen végzi is el, realisabb eredményekkel, mint a többé-kevésbé elszigetelt szavakkal számoló etimológus. Ki kell emelnünk, hogy különös figyelmet szentel szókincsünk úgynevezett belső keletkezésű elemeinek, vagyis azoknak, amelyek nem uráli, illetőleg finnugor örökségünk, és nem idegen nyelvekből származó jövevények. – Az ő érdeme, hogy amikor megbízást kapott a Nyelvtudományi Intézet magyar nyelvtörténeti és dialektológiai osztályának vezetésére, fel mert lépni egy új etimológiai szótár tervével, megszervezett egy igen jól válogatott munkaközösséget, és ezzel aránylag rövid határidőre vállalta a mű létrehozását. A munka valóban gyors ütemben, de emellett minden tudományos követelménynek megfelelő színvonalon folyik. Nagyon is megvan az alapja annak a reménynek, hogy rövid néhány éven belül befejezett kiadványként kerül a nyilvánosság elé. – Az, hogy Benkő a nyelvtudomány lényeges ágainak avatott művelője, és az egész tudománykörre vonatkozólag szerfelett gazdag részletismeretekkel és átfogó távlattal rendelkezik, részben a saját etimológiai munkálatainak sikerességét támogathatja, részben egyszersmind egyik fő biztosítéka annak is, hogy a tudomány szempontjából jól oldja meg az új etimológiai szótár megalkotásához kívánatos irányítói és szerkesztői feladatokat.

Nem mellőzhetjük Benkőnek szerkesztői tevékenységét. Gondosság és rendérzék: e nem mindenkitől kedvelt és becsült sajátossága nyilvánul meg ilyen munkájában is. Tehát nem a könnyebb végét fogja meg a dolognak, amikor a maga munkájának a rovására hajlandó időt és munkaerőt áldozni a szabatosággal nem ritkán hadilábon álló szerzők dolgozatainak jobbítására.

Mit várhatunk a két évtizedes tudós pályát megfutott Benkő Lorándtól a továbbiakban? A tudomány művelésére való különleges rátermettségének tényezőit munkássága

különböző irányairól szóló tájékoztatásunkban már jeleztük. Ezért itt emberi tulajdonságairól adunk némi vázlatot, amelyeknél fogva Akadémiánk keretében fokozott szolgáltatott tehet a magyar nyelvtudománynak és más tudományoknak, továbbá előmozdíthatja az Akadémia érdekeit. Pihenést alig ismerő munkakészség, gyors, de sohasem elsietett, kifogástalanul pontos munka, céltudatosság, kitartás, következetesség, kezdeményező lelemény, illetőleg a mástól eredő kezdeményezésnek kellő kritikával – pozitív vagy negatív irányban való – helyes megítélése, nem közönséges szervező és irányító képesség. Azt gondoljuk, nem éppen lényegtelen értékként hivatkozhatunk ezekre, amikor egy aránylag fiatal tudósnek az Akadémiába való bevonására teszünk javaslatot.

1964. január 18.⁸

Ligeti Lajos
rendes tag

Pais Dezső
rendes tag

KISS JENŐ
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Hátha tovább kutathatók a Leuveni kódex előkerülésének körülményei?

A Rosenthal és az Olschki család a 19–21. században

1. Néhány szó a kódex újabb kori történetéről. Mindazok, akik ismerik az Ómagyar Mária-síralmat tartalmazó kódex sorsát, jól tudják, hogy ezt 1910-ben Toscanában vásárolta meg Jacques Rosenthal müncheni antikvárius. Leuvenbe úgy került, hogy a német katonák háborús tettei nyomán, akik 1914-ben felgyújtották a Leuveni Egyetemi Könyvtárat, a német jóvátételi bizottság e kódexet is megvette és beválogatta abba a könyvanyagba, amely az elpusztult könyvtár állományának kárpótlására szolgált. Az összegyűlt anyagot Georg Leidinger, a Bajor Állami Könyvtár kéziratárának vezetője dolgozta fel. Ennek során derült ki 1922 áprilisában, hogy a fenti kódex (akkori jelzete: Sermones XIII. Jh.) egy Árpád-kori magyar verset is tartalmaz – az elsőt, ami ránk maradt. Az irodalomtörténészek, nyelvtörténészek figyelme rögtön ráirányult erre a kivételes kincsre; már 1923-ban több tanulmány elemezte jelentőségét (HORVÁTH 1923/2009; GRAGGER 1923a, 1923b). A kódex 1922 végén Leuvenbe került. 1940-ben, amikor a bombázások következtében a könyvtár másodszor is leégett, e kis kötet csodával határos módon megmenekült (vö. BÁRCZI 1947). Ezután felcsillant a remény, hogy egy csere révén hazakerülhet, ez azonban csak évtizedekkel később, sok erőfeszítés árán valósult meg: a Leuveni kódex 1982-ben találta meg helyét az Országos Széchényi Könyvtárban, MNy 79 jelzettel. Alapos tartalmi vizsgálatára ez után kerülhetett sor (VIZKELETY 1986, 2004, 2009a, 2009b).

⁸ A dátum és az aláírások Pais kézírásával.